

**Bəxtiyar Məzahim oğlu Cəlilov,
Təranə Əsgərxan qızı Mirzoyeva**
AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu
E-mail: bcelilov@mail.ru

1 №-li UZUN RƏMƏ KURQANI

Açar sözlər: kollektiv dəfn, sərdabə, erkən tunc, ardıc, antropoloji

Ключевые слова: коллективный обряд, склеп, ранняя бронза, можжевелик, антропологический

Key words: collective burial, tomb, early bronze, juniper, anthropology

Tədqiq edilən kurqan Goranboy rayonu ərazisində, Şadılı kəndindən 400 metr şimalda, kiçik təpə silsiləsi üzərində, Uzun Rəmə kurqan çölündə yerləşmişdi. Kurqanların yerləşmə kordinatları: N 40.39.2870, E 463.45.890. Kurqanların yerləşdiyi ərazi dəniz səviyyəsindən 302 metr hündürlükdədir.

Tədqiq olunan İlk Tunc dövrü sərdabə tipli kurqanın üst örtüyünün diametri 17 metr, hündürlüyü 1,2 metr idi. Kurqanın üst örtüyünün kənarlarında çay daşlarından ibarət kromlexi var idi.

Kurqan kamerası dördkünc formada ağ torpaqlıq ərazidə qazılmış və şərq tərəfdən giriş qapısı qoyulmuşdur. Analoji formada, eyni dövrə aid kurqanlar bizə, Azərbaycan ərazisində Şadılı (1, s.146-154), Qəbələ (2, s.42-46), Osmanbozu (3) Xanlar (4), Daşüz (5), Borsunlu (6, s.79-88), Məntəştəpə (7, s.92-93) Goranboy (8, s.278-279) Xankəndi (9), abidələrindən məlumdur. Oxşar formalı kütləvi dəfn kameralarına, İlk tunc dövrünün sonrakı mərhələlərində Gürcüstan ərazisində, Kiketi, Koda, Bedeni, Samqor, Alazan vadisi kurqanlarında rast gəlinməkdədir. (10) Arxeoloji ədəbiyyatda Azərbaycan ərazisində 20-dək analoji kurqanaltı sərdabələrin tədqiqi öz əksini tapmışdır ki, onlarda dəfn adətləri sanki bir qanunauyğunluq olaraq tam ciddiyyəti ilə qorunub saxlanılmış və onlardan aşkar edilmiş maddi mədəniyyət nümunələri ən kiçik detalları ilə tam eyniyyət təşkil etmişdir. Tədqiq edilmiş kurqanaltı sərdabələrin nisbətən fərqli cəhətləri, onların kameralarının

strukturunda nəzərə çarpmışdır. Belə ki, sərdabələrin kameralarının divarları daşdan, çiy kərpicdən, ağacdan, gil suvaqdan istifadə edilməklə, əksəriyyəti dördkünc, az bir qismi isə dairəvi formada hazırlanmışdır. Bu baxımdan Uzun Rəmə kurqanı təmsalında, İlk Tunc dövrü tayfalarının fərqli mədəniyyətləri, dəfn adətləri, icra olunmuş dini ayinlər və dini dünya görüşləri haqqında bildiriləcək fikirlər, (kameranın nisbətən özünəməxsus strukturu xaricində) Azərbaycan ərazisində tədqiqi edilmiş digər kurqanaltı sərdabələrə də şamil edilməkdədir.

Uzun Rəmə kurqanaltı sərdabəsi kamerasının divarları çiy kərpicdən (tam qurumamış elastik gil bloklardan) istifadə edilməklə inşa edilmişdi. Kurqan divarının bir hissəsi yer səthindən yuxarıda inşa edilmişdir. Belə ki, kurqan kamerasının yalnız 100 sm hissəsi xam torpaqda qazılmışdır. Daha sonra onun divarları tikilərkən 1,7 metr hündürlüyündə hörülərək qaldırılmışdır. Divarın materikdən yuxarı olan hissəsinin arxası içəridən qazılmış torpaqla və çay daşları ilə bərkidilmişdir. Divarların inşasında bərkidici məhlul kimi, qalınlığı 2-3 sm olan, ağ torpaqdan hazırlanmış məhluldan istifadə edilmişdir. Kameranın divarlarının eni 70-75 sm, dromosun divarlarının eni isə 40-50 sm idi. Tikintidə istifadə olunan kərpiclərin (gil blokların) qalınlığı eyni olmaqla 8-9 sm, uzunluqları isə bəzən 20-23, bəzən isə 30-35 sm olmaqla, qeyri-standartdır. Tikinti zamanı çiy kərpiclər (gil bloklar) tam qurumamış halda istifadə edilmişdir. Bu halı kameranın şimal divarında, küncələrində və giriş hissə ilə birləşmələrdə daha aydın müşahidə etmək mümkündür. Belə ki, kameranın şimal divarında çiy kərpiclərin daha elastik olması səbəbindən ağırlığa tab gətirməyərək, kameranın içinə doğru deformasiya edərək axması, küncələrdə və dromosla birləşmələrdə isə kərpiclərin bir

birinə keçərək bağlamalarını deyil, onların elastik olduğu üçün, oval formada qoyulması nəzərə çarpır. Məhz bu səbəbdən kameranın küncləri və dromosla birləşmələri bütöv olmaqla, oval formalıdır. Uzun Rəmə kurqanındakı tikinti texnologiyasının ən yaxın oxşarı bizə Qalayerindən (11, s.5) və Arslantəpənin VII təbəqəsindən (12, s.136) məlumdur.

Kurqan kamerasının eni 5,5 metr, uzunluğu 6,5 metr, hündürlüyü isə 1,7 metrdir. Onun şərq tərəfdən qoyulmuş girişinin eni 1,3 metr, uzunluğu 2,4 metr, hündürlüyü isə 1,6-1,4 metrdir.

Uzun Rəmə İlk tunc dövrü kurqanı sər-dabə formalı hazırlanaraq, bir tayfanın üzvlərinin dəfni üçün istifadə edilmişdir. Onun üzəri ağac tirlərlə örtülmüş, üstündən çay daşları düzülmüşdür və sonda üzərinə torpaq qatı əlavə edilmişdir. Kameranın üstü örtülərkən, onun üzərinə ağ torpaqdan məhlul hazırlanaraq, 35-40 sm ara məsafəsi olmaqla, 10-15 sm qalınlığında iki qat örtük verilmişdir. Ola bilsin ki, bu zaman məqsəd üst örtüyü kimi istifadə edilən yumşaq ağ torpağa və daş düzümünə möhkəmlik vermək olmuşdur.

Kurqanın üst örtüyü götürülərkən 70 sm dərinlikdən ağ torpaq qatı içərisindən, bir neçə ədəd yan yana düzülmüş, iri dəvəgözü daşları aşkar edildi. İlk əlamətlərə əsasən poleolit dövrünə aid edilən bu daşların bir neçəsinin nukleus, digərlərinin isə əmək aləti olduğu müəyyən edildi. İri həcmli nukleuslar üzərində, onlardan qoparılmış çoxsaylı qəlpələrin yeri aydın nəzərə çarpır. Daş nümunələr üzərində aparılan tədqiqatlar zamanı, onların nukleus və bir neçə tip poleolit dövrü əmək alətləri olduğu müəyyənləşdirildi. (13, s.5-11) Analoji tapıntılar bizə Azərbaycan ərazisində Borsunlu ilk tunc dövrü kurqanından məlumdur. (14, s.67-72)

Kurqanın tikintisində istifadə edilən ağac-lar öz möhkəmliyi baxımından xüsusi növ ağac olmuşlar. Belə ki, üfüqi vəziyyətdə qoyulmuş ağac tirlərin üzərinə düzülmiş daş örtüyünün qalınlığı təxminən 2 metr təşkil edirdi ki, bunun saxlanması üçün möhkəm və dayanıqlı ağac-lara ehtiyac vardır. Kurqandan yanmaya və çürüməyə məruz qalmadan aşkar edilən ağac qalıqlarının laborator tədqiqi əsasında, onların

möhkəm və uzunömürlü Ardic (*Juniperus*) ağac növü olduğu müəyyənləşdirilmişdir. (15, s.194-200) Kameranın içərisindən və divarların üzərindən aşkar edilən kömürlənmiş ağac qalıqlarına əsasən, onların kifayət qədər böyük, diametrinin 25-30 sm və ola bilsin daha çox olduğunu söyləmək mümkündür.

Kurqan kamerasının döşəməsinə xırda çınqıl döşənərək bərkidilmişdir. Kameranın dörd küncündə diametri 30-35 sm, dərinliyi 25-30 sm olan kiçik quyular müəyyən edildi. Bu quyularda ağac tirlər basdırılmışdır ki, onların içlərisi təmizlənərkən, tirlərin çürümüş halda qalıqları aşkar edildi. Kameranın dörd küncünə basdırılmış ağac tirlər, sər-dabə qurularkən istinad mərkəzləri rolunu oynamışdır.

Kurqan kamerasının giriş qapısı üzərinə qoyulmuş, bir birindən 60 sm aralı, iki ağac tır qalıqları aşkar edildi. Onlardan girişə doğru olanı yanma prosesindən kənarda qalaraq, əvəzində güclü çürüməyə məruz qalmışdır. Digər kameraya doğru olan tır isə, yandığı üçün kömürlənmiş halda aşkar edildi.

Sərdabə uzun müddətli dəfn üçün nəzərdə tutulmuşdur. Kameraya qoyulmuş insanların sümükləri bir müddətdən sonra, daha doğrusu yeni ölmüş tayfa üzvünün dəfn edilməsi ilə əlaqədar olaraq, bir kənara yığılıqları üçün, ilkin qoyulma vəziyyəti tamamilə dəyişmiş və onların istiqamətinin müəyyən edilməsi mümkün olmamışdır. Artıq bu hal bir neçə dəfə təkrarlanarkən sərdabənin orta hissəsi istisna olunmaqla, digər yerlərində, xüsusilə kənar hissələrdə 50 sm qalınlığında insan sümüyü təbəqəsi əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur. Bu səbəblərdən dəfn olunan insanların qoyulma istiqamətlərini və formalarını müəyyən etmək mümkün olmamışdır.

Sərdabə tam dolduqdan sonra dini adət ənənəyə uyğun olaraq ona od vurulub yandırılmışdır. Yandırılma dini dünyagörüşlə yanaşı, gələcəkdə sərdabədə baş verə biləcək qarətə qarşısını almaq səbəbindən də bir adətə cevrilə bilirdi. Bütün halda sərdabə dolduqdan sonra onun yandırılması bir adət olmuşdur. Sərdabə yandırılarkən, onun qərb divarı boyunca örtüyünün bir hissəsi açılmış və sonradan alov verilərək yandırılmışdır.

Belə ki, kurqan kamerasının qərb divarı tamamı ilə, şimal-qərb və cənub-qərb divarları isə nisbətən, yüksək temperatura məruz qalaraq qırmızı rəng almışdır. Yandırma prosesi zamanı giriş qapısı açıq saxlanılmışdır. Nəticədə, dromos hissəsindən daxil olan güclü hava axını, alovu dahada gücləndirmiş yuxarıdan açılmış hissədən isə alov bayıra sorulmuşdur. Bu səbəbdən burada olan istər insan sümükləri, istərsədə qəbir əşyaları güclü yanmaya məruz qalmışdır. Şərq tərəfdən dromosdan daxil olan külək, alovu qərbə doğru qovduğu üçün, bu hissələr əksinə daha az yanmaya məruz qalmışdır. Sərdabədə yanma prosesi sanki təndir və ya kürə effekti verəcək bir səviyyəyə gətirilmişdir.

Sümüklər bəzən külə dönmüş, bəzən isə kömürləşmişdir. Alovun təsirindən bəzən çay daşları əriməyə məruz qalmış və şlaklaşaraq bir-birinə yapışmışdır. Analoji kurqanlarda qazıntı işləri aparmış tədqiqatçıların dəfn etmə adəti ilə bağlı müxtəlif fikirlərinə rast gəlmək mümkündür. Onlardan bir qismi dəfn mərasiminin bu və ya digər xəstəlik səbəbindən, insanların ölməsi nəticəsində eyni vaxta baş verdiyini (2, s. 44), bir qismi bu kurqanların bir tayfaya məxsus olmasını, burada dəfn mərasiminin müxtəlif zamanlarda həyata keçirildiyini bildirməkdədir (16). Bununla yanaşı, bu tip kurqanlarda dəfn adəti, daha doğrusu burada kremasiya və ya inqumasiya adətlərinin mövcudluğu barədə müxtəlif fikirlər vardır. Ölüyandırma adəti və odla bağlı ayinləri bəzi tədqiqatçılar oda səcdə, odun təmizləyici qüvvəsinə inamla izah etməyə çalışmışlar. (17) Bizim fikrimizcə bu tip sərdabələrdə kremasiya dəfn adəti olmamışdı. Nəzərə alsaq ki, tədqiq etdiyimiz kurqan kameralarından birinin tam strukturu, əksəriyyətinin isə üst örtüyü ağac tirlərdən ibarətdir, bu zaman burada ilkin dəfn olunan insanın kremasiyası bütün sərdabənin məhv olması ilə nəticələnə bilərdi. Həmçinin aşkar edilmiş sümüklər üzərində aparılan antropoloji tədqiqatlara əsasən onların yalnız az qisminin, daha doğrusu giriş hissədə son qoyulanların yaş halda (ətlə birlikdə) yanmaya məruz qaldıqları müəyyən edilmişdir. Əksər sümüklər üzərində ət tamam çürüdüüyü üçün, onlar

üzərində quru halda yanma əlamətləri müşahidə olunmaqdadır. Əldə edilən bu elmi nəticələr, bir daha kurqanda kremasiya dəfn adətinin olmadığını, yalnız o tam dolduğu üçün, son dini ayin olaraq yandırıldığını sübut etməkdədir.

Sərdabə yandırılarkən yanmanın təsirindən və üst örtüyünün çökməsi zamanı qəbirdə olan bütün əşyalar, o cümlədən sümüklər, kül, kömür, ağac parçaları və daşlarla tamamilə qarışmış bir təbəqə əmələ gətirmişdir.

Kurqandan daha geniş elmi məlumat almaq üçün, Türkiyədən antropoloq mütəxəssislər dəvət edilmiş və qazıntı işləri onların iştirakı ilə davam etdirilmişdir. Kurqan sərdabəsində dəfn edilmiş insanların müxtəlif yaşda olmaları müəyyən edilmişdir. Aşkar edilmiş sümüklərin 2-3 yaşlı körpə uşaqlardan, daha yaşlı insanlara qədər bütün yaş kateqoriyasına uyğun gəlmələrini söyləyə bilərik. Sümüklərin təhlili göstərir ki, dəfn edilmiş insanların böyük qismi 15-35 yaşları arasında dünyasını dəyişmişdir. Həmçinin ölənlər arasında qadınlar və uşaqlar sayca çoxluq təşkil edirlər. Sümüklər üzərində aparılan antropoloji araşdırmalara əsasən kəllə sümüklərinə görə 79, bədənin digər sümüklərinə görə isə burada dəfn olunanların sayı 83 nəfər olmuşdur. Sümüklər üzərindəki, fəsadların bioarxeoloji tədqiqi əsasında burada yaşamış toplumun dinc və sülh şəraitində fiziki aktiv həyat sürdükləri məlum olmuşdur. Həmçinin onlar nisbətən sağlam həyat tərzi keçirmiş, infeksiyon və ölümcül virus xəstəliklərinə yoluxmamışlar. İnsan sümükləri üzərində aparılan təhlillər əsasında, sərdabə yandırılarkən onun içərisində temperaturun 300 C dərəcədən-1200 C dərəcəyədək yüksəldiyi müəyyən edilmişdir.

Kurqan sərdabəsindən bütöv və dağılmış halda xeyli sayda saxsı qab nümunələri, taxtadan hazırlanmış qabın kömürləşmiş qalıqları, ağacdan hazırlanmış taxçanın kömürləşmiş qalıqları, sümükdən hazırlanmış iy başlıqları, pasta muncuqlar və parça qalıqları aşkar edildi.

Keramika.

Kurqandan Erkən Tunc dövrünə aid 64 ədəd saxsı qab nümunələri aşkar edildi. Onla-

rın bir qismi yangın zamanı üst örtüyün çök-məsi nəticəsində, tamamilə dağılmışdır. Aşkar edilmiş qabların əksər hissəsi küpə və xeyrə tipli qablardır. Belə ki, saxsı qablardan 38 ədədi küpə tipli, 17 ədədi isə xeyrə tipli saxsı qablara məxsusdur. Sərdabədən aşkar edilmiş saxsı qabların 62 ədədini tamamilə bərpa etmək mümkün olmuşdur. Saxsı qab nümunələri küpə, xeyrə, bardaq, dopu, kasa və s. ilə təmsil olunmuşdur.

Saxsı qabların əksəriyyəti kiçik həcmlidir. Ümumyyətlə saxsı qablar qara, boz və açıq sarımtıl-qırmızı olmaqla, üzəri cilalıdır. Onların hazırlanmasında istifadə olunan gilnin tərkibinə narın qum qatılmışdır. Bəzi xeyrə tipli saxsı qabların gilinin tərkibində daha iri dənəcikləri olan qum qarışığı və hətda xırda daş hissəciklərində vardır. Saxsı qabların hazırlanmasında eneolit dövrü ənənələrinin davamı müşahidə edilir. Belə ki, keramika nümunələri parça kislərdən istifadə edilməklə hazırlanmış qəlib nümunələrində formalaşdırılmışdır. Bu zaman gilnin tərkibinə nisbətən iri qum dənəcikləri və xırda daş qarışıqları əlavə edilmişdir. Daha sonra isə, hazırlanmış qabların içi və çölü gil məhlulu ilə üzünərək üzəri cilalanmışdır. Ancaq bəzi hissələrdə, xüsusən də qabın içəridən oturaçaq hissəsində, əl çatmadığı üçün üzəri cilalanmayan yerlərdə, parça izləri aydın müşahidə edilməkdədir.

Küpə tipli saxsı qablar, qulplarının hazırlanma və yerləşmə formasına görə iki tipə ayrılır. Bu saxsı qabların böyük qisminin yanlarında en kəsiyi lentşəkili olan, iki və ya bir qulpu vardır ki, onlar bəzilərinə bu qulplar çiyin ilə ağız hissəni, bəzilərinə isə çiyinlə boğaz hissəni birləşdirir. Birinci tip küpə tipli qabların nəzərə çarpacaq dərəcədə boğaz hissəsi olmadığından və yaxud çox kiçik olduğundan, çiyindən bir başa ağız hissəyə keçid olmuşdur.

Küpə tipli saxsı qabların bəzilərinin oturaçaq hissəsi içəriyə doğru batıqdır. Ümumyyətlə qablar sadə formada hazırlanmışdır. Belə ki, üç ədədi küpə tipli qab istisna olunmaqla, onların əksəriyyətinin üzərində heç bir naxış və ya həndəsi cizgilərə rast gəlinmir. Üç ədəd küpə tipli saxsı qabın gövdə hissəsinin dörd tərəfində şaquli, sağa və sola maili

olan nazik-uzun yapma naxışlar qoyulmuşdur. Yapma naxışlar bir küpədə tək, digər ikisində isə qoşadır.

Kurqandan aşkar edilmiş saxsı qablar içərisində kəmiyyətə üstünlük təşkil edənlərdən biri də xeyrələrdir. Xeyrələr, qablar içərisində həmçinin, nisbətən iri həcmli olmaları ilə nəzərə çarpır. Onlar iri həcmli, qara, boz, və ya bozla qaranın qarışıq rənglərində olmaqla sadə formada hazırlanmışdır. Xeyrələrin bir qisminin ağız kənarlarında qoşa məməcik formalı, digər qisminə oval formalı tək çıxıntılar, bəzilərinə isə ortasında yandan dəşik olan kiçik yapmalar var idi. Qulpu xatırladan bu cür yapmalar, bəzi xeyrələrdə bir tərəfdə, bəzilərinə isə hər iki tərəfdə qoyulmuşdur.

Xeyrələr formaca eyniyyət təşkil etməklə, əsasən həcmələrinə, hündürlüklərinə və ağız kənarlarının müxtəlifliyinə görə bir-birindən fərqlənir. Onların bir qisminin ağız kənarları düzbucaqlı formasında, bir qisminin ki, oval, nisbətən enli, düz formada, bir qisminin ki, isə oval içəriyə doğru meyilli hazırlanmışdır.

Sərdabədən üç ədəd taxtadan hazırlanmış xeyrə tipli qab nümunələri kömürlənmiş halda aşkar edildi. Taxta xeyrələr formaca saxsı xeyrələrin oxşar nümunələridir.

Ağac taxca. Sərdabənin cənub-qərb küncündən bir ədəd taxtadan hazırlanmış taxcanın kömürlənmiş qalıqları aşkar edildi. Taxcanın üst hissəsində saxsı qab və insan sümükləri qoyulmuşdur. Taxca üzərində olan sümüklərin tayfanın nüfuzlu şəxsinə aid olduğunu söyləmək olar. O, dəfn edilərkən taxca üzərində, sərdabənin ən mötəbər hissəsində qoyulmuş və yanına qablar düzülüşdür.

İy başlıqları. Sərdabədən 8 ədəd, sümükdən hazırlanmış iy başlıqları aşkar edildi. Onlar konusvari formada hazırlanmışlar. İy başlıqları formaca eyniyyət təşkil edir. Onların diametrləri 3,5-4 santimetrdir. Onların bir neçəsinin ortasında ağac saplarının kömürlənmiş qalıqları qalmaqda idi.

Sərdabədən əmək aləti olaraq, yalnız çoxsaylı iy başlıqlarının və xeyli miqdarda bükülü formada parça qalıqlarının aşkar edilməsi, bu tayfaların əsasən toxuculuq sən-

əti ilə məşğul olmalarını söyləməyə imkan verir.

Bəzək əşyaları. Sərdabədən xeyli sayda qara, ağ və boz rəngli pastadan hazırlanmış kiçik ölçülü muncuqlar aşkar edildi. Onların hamısı bir yerdən aşkar edilməklə, uşaq skeletinin üzərində rast gəlinirdi. Muncuqlar təkərvari formada hazırlanmışdır. Onlar forma və ölçü cəhətdən eyniyyət təşkil edirdilər. Muncuqların diametri 2-3 mm dir.

Parça qalıqları. Sərdabədən aşkar edilmiş maraq doğuran tapıntılardan biri də, parça qalıqlarıdır. Onlar sərdabədə bəzən bükülü halda, bəzən isə sümüklərin üzərində rast gəlinirdi. Parçalar nisbətən yanmaya məruz qalmış, bəzi hissələri isə kömürlənmişdir.

Kurqanaltı sərdabələrin dövrləşməsinə gəldikdə, onların strukturu, tikinti ənənələri və aşkar edilən maddi mədəniyyət nümunələrinin tarixi analitik təhlili əsasında, sərdabələrin İlk Tunc dövrünün başlanğıc mərhələlərinə aid olduğunu söyləyə bilərik.

İlk növbədə bu kurqanların erkən formalarının bizə Soyuqbulaq kurqanlarından məlum olduğunu və bu ənənələr əsasında formalaşdığını qeyd etmək yerinə düşərdi. Belə ki, burada olduğu kimi kurqanların bir neçə formada hazırlanma üsulları Soyuqbulaq kurqanlarında rast gəlinməkdədir (18, s.27-44; 19, s.16-25). İstər materikdə dördkünc formada qazılaraq, divarları çiy kərpicdən istifadə edilərək hörülmüş kameralar, istərsədə yerüstü hazırlanmış qəbir kameraları ənənələri kurqanaltı sərdabələrdə davam etməkdədir. Hansı ki, qeyd olunan formalarda hazırlanmış qəbir kameralarına Kür Araz mədəniyyətinin daha sonrakı mərhələlərində rast gəlinməməkdədir.

Həmçinin analoji gil bloklardan olan tikinti qalıqları, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bizə Türkiyə ərazisində Arslantəpənin VII təbəqəsindən, Azərbaycanda isə Qalayeri yaşayış yerindən məlumdur.

Sərdabədən aşkar edilmiş maddi mədəniyyət nümunələrinin xarakterik xüsusiyyətləri və klassik Kür-Araz mədəniyyəti nümunələri ilə qarşıqlı müqayisəsi zamanı, onların nisbətən özünəməxsusluğu ilə seçildiyini söyləyə bilərik. Xüsusi ilə bu fərqlilik qab-

ların qulplarının hazırlanmasında özünü aydın biruzə verir. Demək olar ki, bu qablarda yarımşarvari, həmçinin öküz burnunu xatırladan qulplara rast gəlinmir. Xüsusi ilə klassik Kür-Araz qabları qulplarının kənarlarında olan, qulpla bir kompleks təşkil edən qabarıq çıxıntılı naxışlar qoyulmamışdı. Sərdabədən aşkar edilmiş saxsı qabların ən kəsiyi oval, bəzən isə lentvari olan, sadə formalı qulpları vardır. Digər tərəfdən klassik Kür-Araz qablarının çiyin hissələrində, gövdədən boğaza keçidin sərt şəkildə ayrılması diqqəti çəkdiyi halda, bu qabların əksəriyyətində bunu hiss etmək mümkün deyildir. Qabların fakturası, hazırlanma texnologiyası, hətta keyfiyyətində də bu fərqlilik aydın özünü biruzə verməkdədir. Saxsı qablar quruluşca nisbətən qeyri-simmetrik olmaları, qeyri-sabit temperaturda bişirilmələri və kobud formada hazırlanmaları ilə diqqəti cəlb edir. Xüsusi ilə vurğulamaq istərdik ki, bu qabların hazırlanmasında əsasən parça kisələr vasitəsi ilə hazırlanan qəlib formalarından istifadə edilmişdir. Onların gövdə hissələri bu qəliblərdə hazırlandıqdan sonra boğaz və ağız hissələri əldə formalaşdırılmışdır. Parçadan hazırlanmış qəlib formalarında hazırlanan saxsı qab nümunələri bizə son eneolit dövrü abidəsi olan Alxantəpə və digər bu tipli abidələrdən məlumdur. (20, s.59-65) Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi saxsı qabların istehsalında eneolit ənənələrinin davam etdiyi müşahidə olunmaqdadır. Bu nəinki onların hazırlanma texnologiyasında, həmçinin faktura və formalarında da nəzərə çarpmaqdadır. Xüsusilə, bir çox eneolit qablarına məxsus, formada hazırlanmış qulpları qeyd etmək yerinə düşərdi. Saxsı qabların istehsal keyfiyyəti Kür Araz mədəniyyətinə aid saxsı qab nümunələrinin keyfiyyətindən aşağı olmaqla, yerli Eneolit dövrü saxsı qab nümunələri ilə eyniyyət təşkil edir. Saxsı qabların istehsalında eneolit ənənələri onların üzərinin naxışlanmasında, daha doğrusu sadə formada hazırlanmasında da özünü göstərməkdədir. İlk Tunc dövründə Eneolit ənənələrinin varisliyinin bariz nümunələri Babadərviş (21) və Gölyeri (22, s. 70-78) eneolit-ilk tunc dövrü yaşayış məskənlərindən aşkar edilən saxsı qablardır. Belə ki, Sərdabələrdən aşkar edil-

miş saxsı qabların oxşar nümunələri qeyd etdiyimiz qədim yaşayış məskənlərinin Eneolit təbəqəsinin üstündən, İlk Tunc dövrü təbəqəsindən aşkar edilməkdədir. Yuxarıdakıları nəzərə alaraq, kurqanaltı sərdabələri Eneolit ənənələrinin daşıyıcısı olaraq, İlk Tunc dövrünün erkən mərhələsinə aid etsək daha düzgün olardı.

Azərbaycan ərazisində hələlik 20-ə yaxın kurqanaltı sərdabə tədqiq edilmişdir ki, onlardan yalnız 3 ədəbindən nümunələr götü-

rülərək radiokarbon analizlər edilmişdir. Bizim tərəfimizdən tədqiq edilən kurqanaltı sərdabələrdən götürülmüş kömür nümunələrinin C 14 analizlərinin nəticələri, onları e.ə IV minilliyin sonuna, daha doğrusu Kür-Araz mədəniyyətinin erkən mərhələsinə aid etməyə imkan verir. Uzun Rəmə və Şadılı kurqanaltı sərdabələrdən götürülmüş kömür nümunələri Yaponiyada, Tokyo Universitetinin radiokarbon dövrləşmələr laboratoriyasında analiz edilmişdir.¹

Nümunə	Calibrated date (1SD)	Calibrated date (2SD)	Dataset	Remarks
Uzun Rama	3350BC(13.5%)3324BC 3234BC(30.7%)3173BC 3161BC(24.0%)3118BC	3355BC(29.9%)3264BC 3241BC(65.5%)3103BC	IntCal09	
Sadili	3351BC(14.3%)3325BC 3233BC(30.0%)3173BC 3161BC(23.9%)3118BC	3356BC(20.7%)3308BC 3303BC(8.5%)3264BC 3241BC(66.2%)3104BC	IntCal09	

Təsadüfi deyildir ki, Məntəştəpədə analoji kurqanaltı sərdabədən götürülmüş kömür nümunələrinin radiokarbon analizlərinin nəticələri də eyni dövrlə (e.ə. IV minilliyin sonu) tarixlənmişdir. (7, s.92). Radiokarbon analizlərin nəticələri, bir daha bizim kurqanaltı sərdabələrin dövrləşməsi ilə bağlı yuxarıda söylədiyimiz fikirləri təsdiq etməkdədir. Aparılan tarixi-analitik tədqiqatlara əsasən, bu mədəniyyətin erkən Kür-Araz mədəniyyətinin lakonik variantı olmaqla, Azərbaycanın qərb və şimal-qərb əraziləri üçün xarakterik olduğunu qeyd edə bilərik.

ƏDƏBİYYAT

1. Cəlilov B.M. 2012, Göygöl-Goranboy arxeoloji ekspedisiyasının Goranboy rayonu ərazisində apardığı tədqiqatlar. in Rəhimova M.N. (ed.) *Archaeologica researches in Azerbaijan 2011*. Baku 2012, s.146-154
2. Qaziyev.C.M. 1969, Qəbələ kurqanları və ölümləri yandırma (kremasiya) adəti. *Azərbaycan SSR EA Xəbərləri(tarih, fəlsəfə, hüquq seriyası)* Baku, № 3, 42-46.

3. Кесаманлы Г.П., Джафаров И.Ф., Бабаев И.А., 1980, *Археологические исследования в зоне строительства Шамхорской ГЭС. Археологические и этнографические исследования в Азербайджане* (1978). Баку, 7-10; Джафаров И.Ф., Кесаманлы Г.П., Нариманов И. Г. 1982, *Археологические раскопки в зоне строительства плотине Шамхорской ГЭС. Археологические и этнографические исследования в Азербайджане* (1978). Баку.
4. Гуммел Я.И., 1948, Некоторые памятники раннебронзовой эпохи Азербайджане. // *КСИИ МК* вып, XX,
5. Ахундов Т.İ. 1999, *Древнейшие курган южного Кавказа, культура подкурганых склепов*. Баку, Елм.
6. Ceferov H.F.1985, Borsunluda ilk tunc dövrü kurqanı. *Az.SSR EA Heberleri (tarih, felsefe, huquq seriyası)* Baku, № 3, 79-88
7. Lyonnet B., Quliyev F. and oth. Ancient Kura 2010-2011: The first seasons of joint field work in the Sothern Caucasus. *Archaologische Mitteilungen aus Iran und Turan*. Band 40, p.196

¹ Laboratory for Radiocarbon Dating, the University Museum the University of Tokyo, Hongo 7-3-1, Bunkyo, Tokyo 113-0033, Japan. e-mail. nendai@um.u-tokyo.ac.jp

8. Hüseynov M.M. 2006, Goranboy rayonu ərazisində 2006-cı il, 01 iyul-24 avqust tarixlərində aparılmış arxeoloji tədqiqatlar haqqında. *Azərbaycan Arxeologiyası və Etnoqrafiyası*, 2006, №1, 278-279. Bakı,
9. Гуммел Я.И., 1939, Раскопки в Нагорно-Карабахской Автономной области в 1938 г. *Изв. Аз.ФАН.СССР*, №4
10. Меликишвили Г.А., 1989, *Очерков истории Грузии. Изд., Мечниереба.*
11. Museyibli.N.Ə.,2011, Leylatəpə arxeoloji mədəniyyəti: Ön Asiya kökləri və Qafqaz eneolitində yeri. *Azərbaycan Arxeologiyası və Etnoqrafiyası*.Bakı, 5-29
12. Frangipane M. Non-Urban Hierarchical Patterns of Territorial and Political Organization in Northern Regions of Greater Mesopotamia: Tepe Gawra and Arslantepe. // *Subartu XXIII. A propos de Tepe Gawra* 2009, 133-146
13. Mansurov M., Cəlilov B. Goranboy rayonu ərazisindən daş dövrünə aid yeni tapıntılar. *Azərbaycan Arxeologiyası və Etnoqrafiyası*. 2015, № 2. Bakı. s. 5-11.
14. Nərimanov İ.N., Cəfərov H.F. Палеолитические находки из Борсунлу. КСИА /192. Москва 1987. s. 67-72
15. Cəlilov B., Fərzəliyev V., Seyfullayev F. İlk tunc dövrünə aid kurqanaltı sərdəblərdən tapılmış oduncaq nümunələrinin dendroarxeoloji tədqiqi. АМЕА-nın Xəbərləri, İctimai elmlər seriyası, 2016, №2. s. 194-200
16. Косарев М.Ф., 1984, Западная Сибир в древности. Москва.
17. Иванова Й.В. 1978, Обрядовый огонь. В книге: *Кальендарный обычай и обряды в странах зарубежной Европы. В развитие обычаев.* Москва, Наука
18. Lyonnet B., Akhundov T., Almamedov K., Bouquet L., Courcier A., Jalilov B., Huseynov F., Louye S., Makharadze Z., Reynard S. 2008 Late Chalcolithic Kurgans in Transcaucasia: the cemetery of Soyuq Bulaq (Azerbaijan) *Archaeologische Mitteilungen aus Iran und Turan*, Band 40, Berlin, p.27-44
19. Мусейбли Н. Курганный могильник позднего энеолита у с. Союгбулаг в Азербайджане // *Российская археология*, №1, Москва, 2012, 16-25.
20. Ахундов Т. и др. Полевое исследование Муганской неолит-энеолитической экспедиции. *Azərbaycanda Arxeoloji Tədqiqatlar*. Bakı, 2012: s. 59-65.
21. Исмаилов Г.С.,1977, *Археологическое исследование древнего поселения Баба-Дервиш*. Изд. Элм, Баку,
22. Hüseynov M.M., 2010, Göl yeri qədim yaşayış yerində 2010-cu ildə aparılan arxeoloji tədqiqatlar. in Rəhimova M. N. (ed.) *Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar – 2012*, Xəzər Universiteti, Bakı, 70-78.

Bakhtiyar Mazakhim oglu Jalilov
Tarana Asgerkhan kizi Mirzoeva

THE BARRO W MOUND UZUN RAMA 1

SAMMARY

The barrows, investigated in the territory of the village Garadagli of the Geranboy region, are located 400 meter north of village Shadli, on the chain of the small hill, on the plateau, called Uzun Rama. The location coordinates of the investigated barrows: north 40392870, east 46345890. The area of the settled barrows of 302 meters above the sea level.

The diameter of the top of the cover of the investigated Early Bronze barrow of 16 meter, the height was 1,7 meter. The Early Bronze barrow, Uzun Rama, prepared in the form of tomb, was intended for the long term burial.

The walls and entrance of the barrow built from uncooked brick, has been prepared in the shape of quadrangle. Its surfaces has been covered with bars of woods, river stones has been laid over it and in the end 20-30 cm thick layer of soil has been added to the over. The entrance of the barrow to the east is slightly inclined to the north. After filling full the tomb has been set fire and burnt down. In the result of the conducted excavations in the barrow there have been determined a nume-

rous of burial people in the tomb. Potteries dated back to the Early Bronze Age, spindle headlines made from bone, paste beads, carbonized remains of jars made from wood, textile remains and other patterns of material culture were discovered from the barrow.

On the basis of the obtained artifacts, we should mention, the different characteristics of the monument from the Kur-Araz culture.

Бахтияр Мазахим оглы Джалилов
Тарана Аскерхан кызы Мирзоева

КУРГАН УЗУН РАМА 1

РЕЗЮМЕ

Курганы расположены в 400 метрах к северу от села Шадылы, в одной цепи малых холмов, на плато Узун Рама. Координаты исследованных курганов следующие: север 49392870, восток 46345890. Курганы 302 метра выше уровня моря.

Диаметр верхнего покрытия исследованного кургана ранней бронзы достигал 16 метров, высота 1,7 метра. Ранний бронзовый Курган Узун Рама 1 возведен в форме склепа. Стены и вход кургана сооружены из четырехугольного сырцового кирпича. Сверху он был покрыт деревянными балками, булыжником и слоем земли толщиной 20-30 см. Вход кургана направлен на восток, с малейшим отклонением к северу. После полного заполнения склепа он был подожжен. Результаты раскопок выявили здесь захоронения большого числа людей. В склепе обнаружены образцы керамики, костяные пряслица, бусы из пасты, обугленные остатки деревянных сосудов, остатки одежды и другие образцы материальной культуры периода ранней бронзы.

На основе артефактов, полученных на кургане склепного типа, можно утверждать что этот памятник отличается от памятников Куро-Аракской культуры рядом особенностей.

Fig.3

Fig. 4

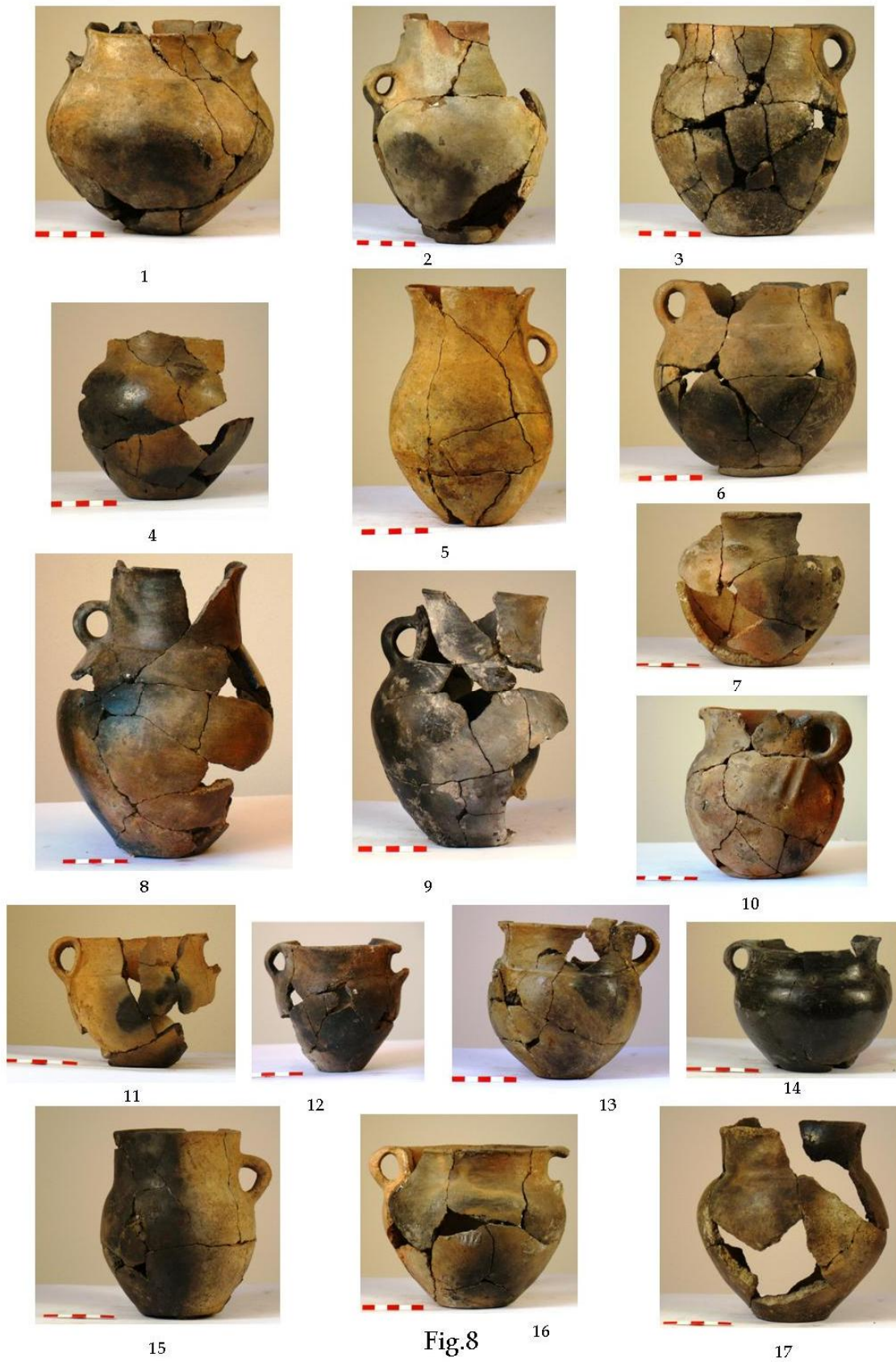

Fig.9

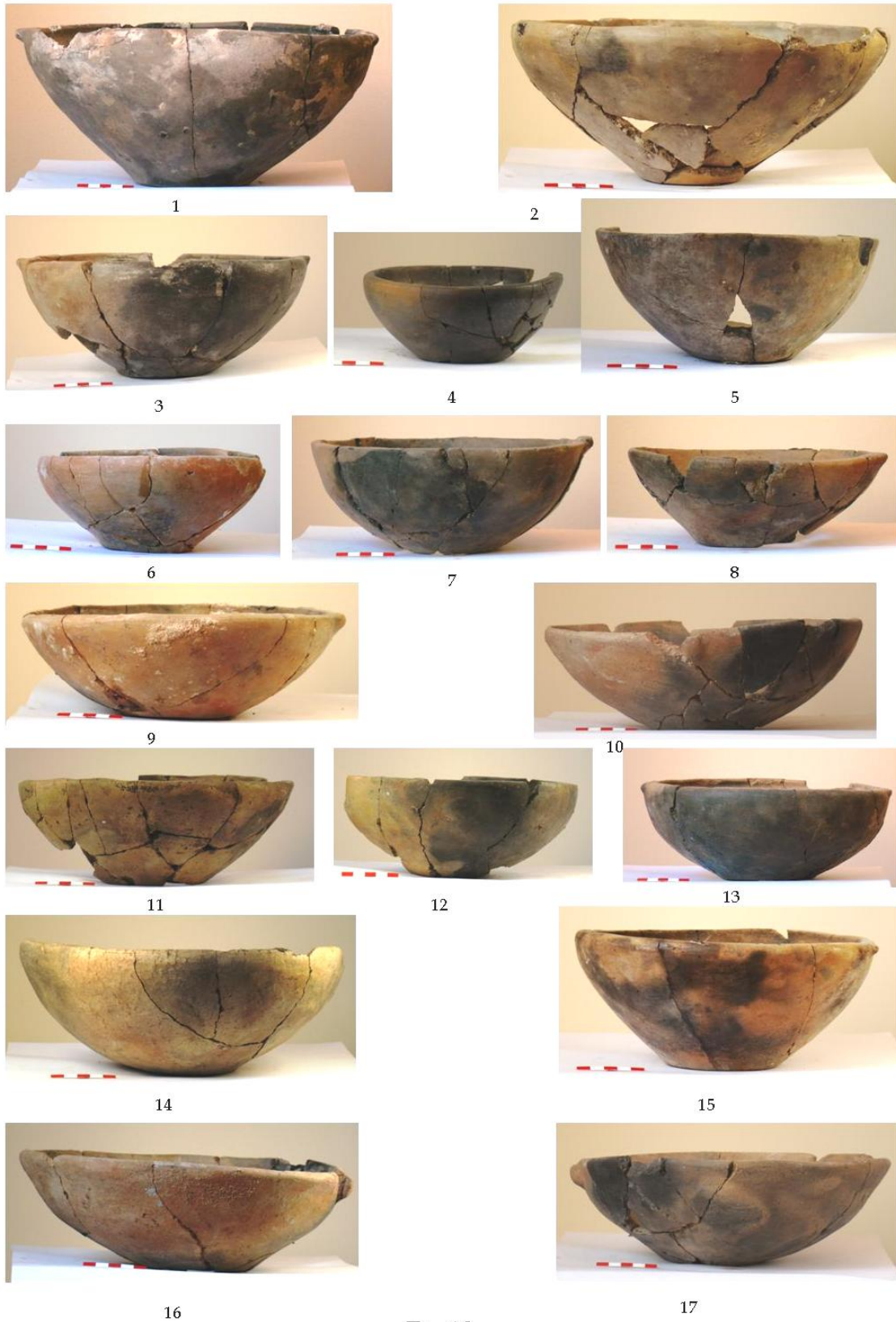

Fig.10

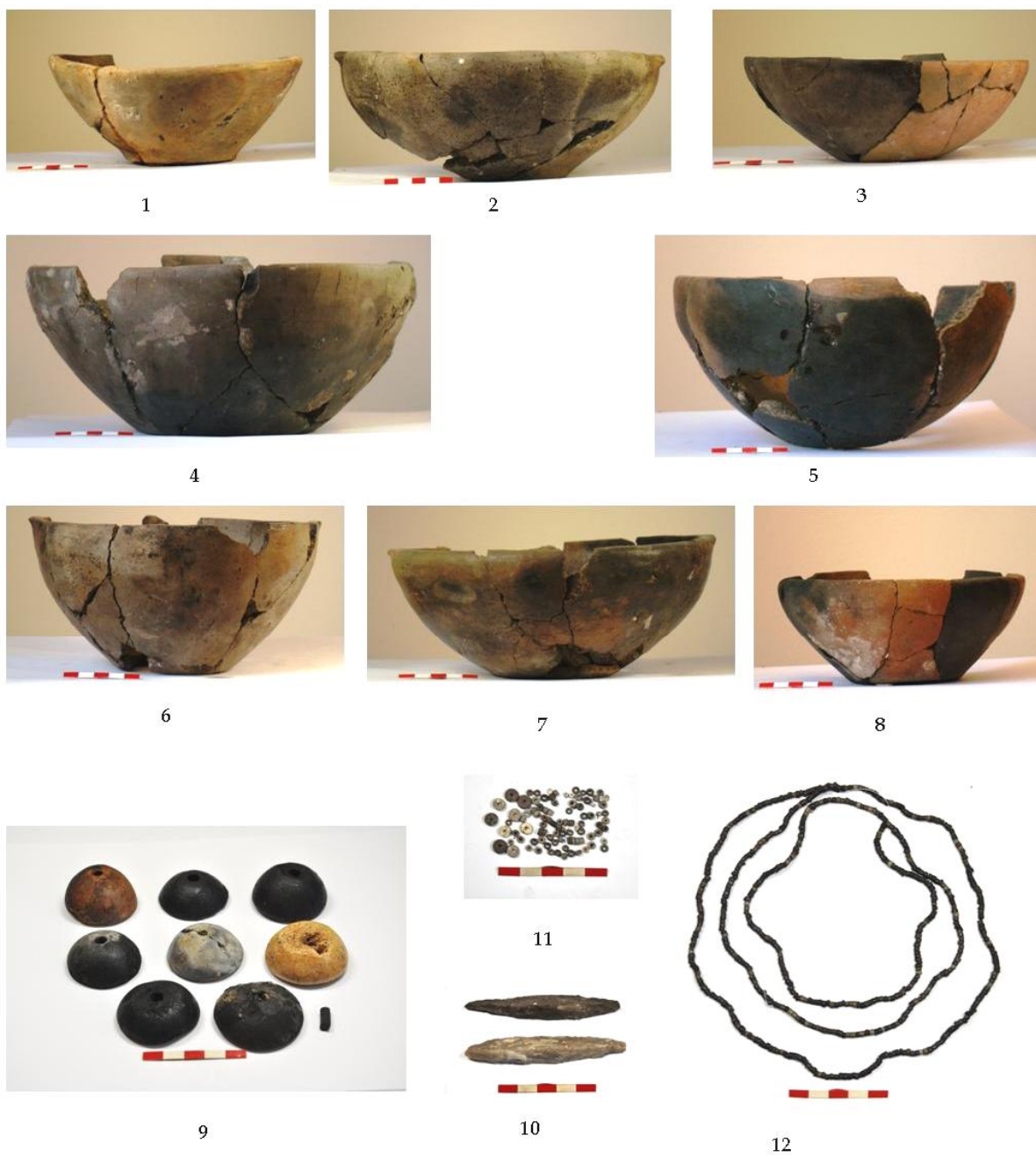

Fig.11